

# KONSUMTIONSODERNE I KERTEMINDE

EN BILLEDTEKST

af *V. Woll*

Konsumtion — ja, det er et Begreb, som ingen af os nulevende kender af personlig Erfaring, med mindre man paa en Udenlandsrejse sydpaa har været ude for det. Det er maaske derfor bedst straks at oversætte Ordet, som det oftest forstodes her i Landet, nemlig en Forbrugsafgift af alle Varer, der ad Landevej tilførtes Købstæderne, især Levnedsmidler (det latinske *consumere* betyder at fortære). Men Afgiften paahvilede mange andre Beskatningsgenstande, f. Eks. levende Dyr, ja, gik saa vidt, at der maatte betales Afgift af Købstædernes egne Kreaturer, naar de førtes hjem efter Sommergræsning, og af de Ture, Vognmændene kørte. Ogsaa ved Ægteskabs Stiftelse maatte der forelægges Præsten en Attest om, at Afgiften („Kopulationspengene“) var betalt. — I Kerteminde Kirkebøger fra ældre Tid finder man saaledes undertiden ved Standspersoners Bryllup bemærket, at Konsumtions-Attest er forevist.

Konsumtionen blev indført kort før Enevældens Dage for at skaffe Dækning for en Del af Statens umaadelige Tab ved Svenskekrigen 1657—60. Undertiden kaldes Afgiften ogsaa Accise (*Cise, Sise*), men dette Udtryk forekommer langt tidligere og synes bl. a. at have betegnet en Slags Indførselstold, navnlig af udenlandske Drikkevarer. Saaledes tales der allerede i den københavnske Stadsret af 1443 om Accise af Vin efter gammel Sædvane; i Christian I's Tid kaldes en Afgift paa tysk Øl for Accise, og i Tiden 1560—80 nævnes Frans Skriver som Raadmand, Tolder og Sisemester i Kerteminde. — At udrede Forskellen mellem Konsumtion og Accise paa dette Sted vil dog føre alt for vidt.

Konsumtionsafgiften var naturligvis baade generende og ildset; det var jo f. Eks. irriterende og smaaligt, at man endnu i første Halvdel af forrige Aarhundrede maatte betale 4 Skilling for at indføre en levende Gaas fra Land til By eller 2½ Sk. for en Skinke.

Særlig hvor dens Oppebørsel var bortforpagtet — dette var indtil 1780 Tilfældet i de danske Købstæder — søgte Forpagterne selvfølgelig at gøre sig den saa indbringende som mulig ved skrap Visitation.

Ordnungen medførte naturligvis Smugleri og al Slags Omgaaelse, skarpt forfulgt af Lovgivningens Bestræbelser for at ramme de Skyldige gennem Straf, men særlig ved at vedkommende Toldbetjent til egen Fordel kunde konfiskere Smuglergodset. Saaledes har Brygger Lange, der døde i Kerteminde i 1921, 93 Aar gammel, meddelt Forfatteren, hvorledes han som Dreng blev grebet i Forsøg paa at indsmugle en Pose Gryn fra en af Møllerne Nord for Byen. Han havde skjult den paa Bunden af en Sæk, fyldt med gammel Halm o. lign., men Tolderen anede Uraad, jog Armen ned i Sækken og trak Posen frem med et triumferende „Det er mit!“ — Slet lønnede var „Visitererne“ eller Portbetjentene, som de underordnede Toldere kaldtes, lidet ansete og endnu mindre afholdte.

De Byer, som ikke var omgivne af Volde og Grave, var i hvert Fald for Konsumtionens Skyld indhegnede og forsynede med Porte eller andet Lukke ved Adgangsvejene. Udvidede Bebyggelsen sig udenfor Grænsen, flyttedes ogsaa Byportene udefter eller i hvert Fald de ved Portene opførte „Konsumtionsboder“. — Saaledes finder man i Kerteminde Kæmnerregnskab for 1692: „Købt Torn til Byens Indhegning, formedelst ej Svig ved Konsumtionen skulde ske, 7 Læs à 14 Skilling“. Disse Hegn var dog allerede i December samme Aar „af et stort Guds Vejr og Vind paa adskillige Steder nederblæste“ og krævede idelig Vedligeholdelse. Endvidere var der Byporte ved begge Ender af Langedgade, og ved den yderste Ende af Vestergade, hvor Munkebovejen begynder, stod „Munkeboport“, som blev ny opført i 1717.<sup>1</sup> Men ved Midten af 1700-Tallet var de gamle Porte meget

forfaldne og maatte fornyes, hvortil den dygtige Byfoged Morten Bendz tog Initiativet, iøvrigt til en Del af Borgernes Mishag.<sup>2</sup> I 1755 opførtes da Langebro Port og Hindsholms Port\*), „begge meget smukt panelede og malede, og over Portene paa begge Sider et malet Skib (som Byens Vaaben) med fulde Sejl og Kanoner“. Munkebo Port opførtes nogle faa Aar senere.<sup>3</sup> Enkelte begunstigede havde dog særlige Udgange. Saaledes hedder det i Brandtaksationen af 1761, at den yderste Ejendom ved Peder Møllers Strædes Sydside havde „Udgang til Indhegningen for Byen“, og da Ejendommen beboedes af Ejeren af den da Nord for Byen liggende „Høje Mølle“ (nedbrudt 1851), har han formodentlig haft denne Udgang for at kunne komme til sin Mølle uden at skulle passere Hindsholms Port. Paa Kortet i Pontoppidans „Danske Atlas“ fra ca. 1765 kaldes derfor Strandvejen fra Peder Møllers Stræde nordpaa for „Møllevejen“.

Den sydlige Konsumtionsbod laa ved Langegades sydlige Ende tæt ved Langebro. Den nævnes som „Langebro Toldbod“ i Skøde, tinglyst 18. December 1769. Den havde da tilhørt Krigsraad Møller til Krumstrup, Sr. Henrik Muus og afdøde Købmand Hans Bærentsen i Kerteminde, hver med  $\frac{1}{3}$ , og overdrages nu for 18 Rigsdaler til Konsumtionsforpagter Niels Carlsen. Den findes dog ikke i Brandtaksationerne før 1791, hvor den beskrives som en tre Fags Bygning paa en Etage, af Bindingsværk, af Værdi 20 Rigsd. og tilhørende Niels Hansen, en Kerteminde-Købmand, der havde erhvervet den gennem sit Ægteskab. — Baade Langebro Port og Konsumtionsboden ses midt i omstaaende Billede. Det er fotograferet efter et malet Dørstykke, som i 1923 fremdroges i Lundsgaards Hovedbygning ved Kerteminde under 3 Lag Tapet og maa være malet ca. 1765, da Lundsgaard i dette Aar genopførtes efter Brand. — I 1806 tilhørte den Løjtnant Giedde, der havde ægtet Niels Hansens Enke, men efterhaanden tilsatte den store Formue, han havde faaet med hende. Den blev i det nævnte Aar solgt ved Auktion til Byens Havnekom-

\*) Henholdsvis ved Langebros N. Ende og ved Langegade-Hjørnet ved Peder Møllers Stræde.

mission for 25 Rigsdl. og betegnes ved denne Lejlighed som „et Hus, beliggende ved denne Bys Strandport, som forhen har været brugt til Konsumtionsbod“.<sup>4</sup> Der maa altsaa nu være opført en ny, formentlig den lille Bygning med Pyramidetag, som ses tilhøjre paa det følgende Billede, og denne, der ogsaa laa helt nede ved Fjorden, ved det sydlige Hjørne af Ejendommen (nuværende) Langedgade 1, tilhørte Toldvæsenet. Her fortoldedes ogsaa de Varer, der indkom ad Søvejen (medens det egentlige Toldkontor var ved Toldforvalterens Privatbolig), indtil Toldvæsenet i 1848 erhvervede den nuværende Toldkammerbygning, hvis Kærne er det „Stenhus“, som Odense-Købmanden Niels Bager havde opført i Slutningen af 1500-Tallet, og som længe var Byens eneste grundmurede Privathus.<sup>5</sup> — Da Konsumtionen endelig var bortfalden i 1850—51, lod Toldvæsenet Boden sælge ved Auktion den 22. Marts 1854; den blev for 100 Rigsdl. tilslaaet den daværende Ejer af Nabogaarden, Købmand P. H. Horne, og dermed var antagelig dens Tilværelse endt.

Ved Byens vestlige Udkørsel laa „Toldboden ved Munkebo Port“, hvor nu Huset Vestergade Nr. 68 findes. Det er muligt, at Gadens Udvidelse paa dette Sted skyldes, at Odense Landevej dengang har haft en lidt anden Retning ud af Byen end nu, nemlig krummet lidt mod Nord. — I 1761 anføres Bygningen som „Niels Brinch Bagers tilhørende Hus, som beboes af Margrethe Peders, og Resten til Told- og Konsumtionsbod, fem Fag Hus, et Loft højt, 40 Rigsdl.“. — Toldvæsenets Lokalefordringer har altsaa ogsaa her været beskedne. Omkring 1833 opførtes af Peder Bom en ny Bod længere vestpaa, udenfor Hjørnet af Præstegade,<sup>6</sup> og denne Bod, af hvilken her gives et Billede, blev først nedbrudt i 1913 efter i en Aarrække at have været i Privateje. Karakteristisk for Bygningen er det fremspringende Tag, under hvilket Tolderen kunde staa i Læ, medens han undersøgte de indpasserende Vognes Indhold, et Forhold, der genfindes i andre Byer, ogsaa udenfor Københavns gamle Fæstningsporte. — Det er vistnok til en af disse Boder, den efterfølgende Episode knytter sig, som fortælles af Paludan-Müller i „Ivar Lykkes Historie“,



Maleri af Kerteminde, fundet frem under 3 Lag Tapet, ved Restaurering af det nordvestlige Værelse i Stueetagen paa Herregaarden Lundsgaard den 20. Juli 1923, som Fyldingsparti over en Dør og malet paa Træ i ret kraftige Farver. Billede fra ca. 1765—1770



Torvet (mellem 1840 og 1855). Tegn. hos Fotogr. Lønborg, Odense



*Den sidste Accisebod ved Munkebo Port*

der indeholder flere af Forfatterens Barndomserindringer fra hans Fødeby: „De husker nok Klokker Prahl, der boer oppe ved Raadstuen. Nu havde min gode Klokker været til Bondebryllup og efter Sædvane taget sig en Taar over Tørsten. Da saa Bonden om Aftenen kørte ham hjem, faldt Klokkeren ned af Sædet paa Bunden af Vognen, og da Vognen saa holdt for „Ciseboden“, og Portbetjent Andersen kom ud og spurgte: „Har Du noget?“, gav Bonden til Svar: „Ikke andet end det Svin til Prahl“. „Godt“, svarede Andersen, „saa kan Du køre“. Derpaa gaar A. ind og fører til Bogs: „Et Svin til Prahl, 12 Sk.“, paa hvilke 12 Skilling han Dagen efter sender Klokkeren Regning, og for ikke at prostituere sig maatte han smukt betale for Svinet og give 12 Sk. i „Cise“ af sig selv“.

Denne Begivenhed skal virkelig have tildraget sig med en Klokker Monrath, som i første Halvdel af forrige Aarh. boede tæt ved Kerteminde Raadhus. (Mundtl. Medd. af fornævnte Brygger Lange).



*Kerteminde, Langeeg. 52, Hj. af Peder Møllers Stræde, fhv. Accisebod. Gavlen ombygget 1926*

I Byens nordlige Udkant laa endelig den tredie Konsumtionsbod, hvis Skæbne ogsaa var omskiftelig. — Oprindeligt endte Langegade ved Peder Møllers Stræde, og det sydlige Hjørne ved nuværende Nr. 52 dannede Hindsholms Ports Konsumtionsbod. Af hosstaaende Billede vil det ses, at Hjørnepartiet har Form som et Slags Halvtag, der er tilbygget den øvrige Del af Huset og har særskilt Skorstenspipe. Denne lille Del af Huset er endnu et selvstændigt Matrikels-Nr. (74), der kun maaler ca. 4 m mod Strædet og 3 m mod Langegade, medens den større Del, som ligger med Gavlen mod Gaden, er Matr.-Nr. 75. At vi her ser Konsumtionsboden under det lille Hjørne-Halvtag, maaske i ret uændret Skikkelse, bestyrkes af Brandtaksationen af 1761, hvor denne Ejendom — tilhørende Rasmus Olufsens Enke — anføres som „4 Fag Udbygning til Told- og Konsumtionsbod, Værdi 40 Rigsdl.“. — Senere købte Told- og Konsumtionsinspektør Jacob Brøgger den (Skøde tinglyst 18. December 1780), og fra ham gik

den over til hans Eftermand Tobias Nascou i 1792. — Da Konsumtionsoppebørslen, som nedenfor nævnt, flyttedes længere nordpaa, gik Boden over i privat Eje, og af „Hovedregister af 1790“, Fol. 42, ses det, at en Mand af det kendte Faaborg-Navn Caster ejede den indtil 1812; hvorledes han har erhvervet den, ses dog ikke. — I Husets Gadedør kan vi endnu tænke os Toldbetjenten paa sin Post; Bygningen staar, som nævnt, endnu ret uforandret, kun blev Gavlen i 1926 ombygget til Grundmur.

I 1796 begyndte Bebyggelsen „udenfor Hindsholms Port“, som det officielle Navn var, men populært kaldes denne Del af Langedagen den Dag i Dag „Friheden“ — derude var man jo bl. a. fri for Konsumtionens trykkende Baand. Længe fik Beboerne derude dog ikke Lov at glæde sig ved Friheden. Acciseboden flyttedes nogle faa Aar senere nordpaa ud i det lille Hus, der endnu bærer Gade-Nr. 111 over den nu tilmurede Dør paa Midten med et Fag Vindue paa hver Side, og her blev den til 1839, da Toldvæsenet solgte den til en Privatmand.<sup>7</sup> Senere sank den ned til at være et Udhus til sin Nabo mod Nord, den daværende Fattiggaard, nu Nr. 113, og gik under Øgenavnet „Klatten“ eller „Pletten“. Toldvæsenet opførte sig nu en tredie Bod endnu længere ude, dér hvor nu et lille Anlæg ligger ved Strandvejens Udmunding i Landevejen. Da Konsumtionen endelig bortfaldt, solgtes Bygningen ved Auktion i August 1851 til fhv. Toldbetjent Frølund, men omkring 1854 overtog endelig Fattigvæsenet Huset,<sup>8</sup> og Kommunen benyttede det som en Slags „Husvildeafdeling“, indtil det i Halvfemserne blev nedbrudt. Denne tredie Bod skal have lignet den sidste Accisebod ved Munkebo Port (Billedet S. 236), men noget Billede af den kendes ikke.

De gamle Byporte synes at være forsvundne for mere end 100 Aar siden. Forf. har ikke truffet en eneste, der blot mindes at have hørt dem omtale. Der maa dog antages at have været en Art Lukke eller Bom ved Acciseboderne. Endnu saa sent som i 1847 oplyser nemlig Borgerrepræsentationens Formand i Mødet den 30. August, at han af Byfogden var anmodet om snarest at foranstalte Byens Konsum-





*Gl. Accisebod i Kerteminde (i 1940 = Langeg. 111, sammenlagt med Nr. 113)*

tionsporte istandsatte for Kæmnerkassens Regning, men at han straks derpaa modtog Kontraordre, „at Sagen paa Grund af erholdte Oplysninger kunde stilles i Bero indtil videre“. Oplysningerne har mulig gaaet ud paa, at Konsumtionsafgiften sang paa sit sidste Vers.

Af den nævnte Forsamlings Forhandlingsprotokol kan anføres endnu et lille Træk til Belysning af Forholdene. I Mødet den 13. December 1844 indfandt Told- og Konsumtionsinspektør Grooss sig og „begærede, at Kommunalbestyrelsen vilde ytre sig, om noget var til Hinder for, at den aabne Port ved Enden af Købmand Funders Gaard lukkes om Natten for saaledes at forhindre Konsumtionssvig fra Møllerne i Almindelighed og i Særdeleshed fra Brolykkemøllen, fra hvilken en Sti fører gennem bemeldte Port.“ — Kommunalbestyrelsen „erindrede, at forsaavidt Stien og Gangen gennem Porten var for de 3 Udflyttergaardmænds og for Brolykkemøllens Skyld, kunde den ikke indlade sig paa Sagen; hvad derimod angik den Brug, Køb-

stadens Indvaanere gjorde af Stien og Gangen som Malkevej til Byens Marker, da maatte man være af den Formening, at intet var hinderligt for, at Porten lukkedes fra Paaske til Mikkelsdag Kl. 11 Aften og den øvrige Tid Kl. 9 Aften og aabnedes hele Aaret igennem en halv Time før Solens Opgang.“

Til nærmere Forstaaelse bemærkes, at Købmand Funder havde en Gaard ved Vestsiden af „Friheden“ (nu Langedgade Nr. 89), og at Brolykkemøllen laa tæt ved „Møllegaarden“ lige udenfor Kerteminde Bys Nordvestgrænse. Baade Møllen og Gaarden havde hørt under Hovedgaarden Brolykke. — Hvorledes man tænkte sig, at Udflytterne og Mølleren om Natten kunde slippe gennem den lukkede Port, derom melder Protokollen intet, ejheller, hvorvidt Toldvæsenet fandt sig tilfredsstillet ved den foreslaede Ordning.

Konsumtionen ophævedes for alle danske Købstæders Vedkommende ved Lov af 7. Februar 1851, og i Lovens § 2 siges udtrykkelig: „Som Følge heraf bortfalder Told- og Konsumtionsvæsenets Eftersyn ved Portene og de landværts Adgange til Købstæderne.“

*Kilder og Henvisninger* (Brandtaksationerne, Hovedregistret til Skøde- og Pantebøgerne samt øvrige utrykte Kilder findes i Landsarkivet for Fyn): 1) Kæmnerregnskab for 1717. — 2) Hist. Aarvog f. Od. og Assens Amter 1928 S. 398. — 3) Provst Bøghs Manuskript fra ca. 1770 S. 34. — 4) Skøde, tingl. 27. Juli 1807. — 5) Wad: Fra Fyens Fortid, IV, S. 38—39. — 6) Hovedreg. Fol. 221. — 7) Skøde, tingl. 25. November 1839. — 8) Hovedreg. Suppl. Fol. 29 og Skøde- og Pantereg. („Tingbog“) ved Kerteminde Dommerkontor B. Fol. 125.